

ДИТИНСТВО В. П. НАУМЕНКА В КООРДИНАТАХ СОЦІАЛІЗАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

Процес соціалізації тісно пов'язаний із розвитком самого суспільства. Він базується на культурно-історичному шляху нації та увінчує цей шлях.

Дослідження процесу соціалізації видатної особистості в рамках вивчення й аналізу персоналії як окремого предмета історико-педагогічного дослідження має важливе значення, оскільки особиста біографія часто є основою наукової реконструкції епохи і висвітленням загальнопедагогічного досвіду певного періоду (О. Сухомлинська, 2002). Особливо це стосується діячів другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. – періоду становлення національної системи освіти й виховання, внесення національного компонента в структуру педагогічної науки, епохи народження цілої плеяди відомих і значних педагогів, діячів освіти і мистецтва. Серед тих, хто працював на терені розвитку національної педагогічної думки, рідномовної освіти і підносив українську педагогіку як невід'ємну складову національної культури гідне місце займав і Володимир Павлович Науменко (1852–1919) – учитель і методист, редактор і видавець, учений і політик, просвітитель і активний громадський діяч.

Постать Володимира Науменка викликала інтерес багатьох дослідників: окремі життєві факти і педагогічно-просвітницька діяльність (В. Біленко, А. Діба, І. Ільєнко, О. Макаренко, Н. Побірченко, І. Щербанюк); журналістська, редакторська і видавнича діяльність (Ю. Джеджула, І. Павлюк, М. Палієнко, Є. Панкова) та ін.

Метою нашого дослідження є аналіз процесу становлення й розвитку особистості В. Науменка в умовах національно-просвітницького руху в Україні другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст.; висвітлення механізму культурної регуляції соціалізаційного процесу В. Науменка (культурні сценарії) і його культурних агентів (окремих людей і спільнот різного рівня і характеру, завдяки чому задаються соціально-нормативні канони особистості).

Період другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. в історії України характеризується піднесенням змагань українського народу проти соціального і національного гніту з боку самодержавства. Це час утвердження ідеї відродження українського народу, його національної самосвідомості, мови, культури, освіти, школи. Така концепція нації стала однією з головних у діяльності нового соціального прошарку

– інтелігенції, представники якої, гуртуючись у просвітницькі організації, піднімали освітній рівень широких верств населення, тим самим сприяючи розвитку суспільства. У цей час почалося розмежування педагогічної думки за типом світоглядних позицій. Представники російської ідеології на чільне місце висували православ'я як домінуючу духовного життя й основу шкільної освіти. А національно свідомі українські діячі, до яких належав і Володимир Павлович Науменко, мислили в контексті етнографічно-культурницької парадигми.

У ході дослідження визначено, що початковим чинником формування світоглядних переконань і життєвих цінностей В. Науменка виступило сімейне виховання, означене, з одного боку, – впливом освіченого батька-педагога і широким колом спілкування сім'ї з представниками інтелігенції, з іншого, – глибоким українським корінням і прихильним ставленням членів родини до простого українського народу.

Народився В. Науменко у Новгород-Сіверську в родині вчителя Павла Осиповича Науменка. Науменки походили з давнього козацького роду, що за часів гетьманщини осів на Лубенщині. Дід Володимира, Осип Науменко, служив секретарем Лубенського повітового суду. Сам В. Науменко так писав про свого пращура: «Дід мій, якого я ніколи не бачив, як казали, був дуже здібною людиною і тонким політиком» [15, с. 1]. Ці риси передалися й онукові, який у майбутньому завдяки передбачливості, тактовності та витримці активно і плідно працював у досить великому спектрі діяльності.

Осип Науменко був людиною далекоглядною і мудрою, своїх дітей (а їх було троє – два сини і донька) у майбутньому він бачив людьми освіченими. Досягти цієї мети було зовсім нелегко, адже на початку ХІХ ст. у вищих навчальних закладах навчатися вдавалося зовсім небагатьом: у більшості випадків вступити до університету могли лише люди з добрим матеріальним статком. Тому «...треба дивуватись, – писав В. Науменко, – як удалося дідові моему двох синів провести через Харківський університет, а дочку – через Полтавський інститут» [15, с. 1].

По закінченню Лубенського училища батько Володимира Павло Осипович Науменко вступив до Харківського університету. Цей вищий навчальний заклад, який було засновано у 1805 р., став одним із перших осередків інтелігенції, що народжувалася в країні. Саме тут, у стінах

Харківського університету, стали виникати студентські групи, у які об'єднувалася національно свідомо молодь. Членом такого осередку був і Павло Науменко.

По закінченню Харківського університету Павло Осипович Науменко розпочав свою педагогічну діяльність. Він викладав у навчальних закладах Новгород-Сіверська і Білої Церкви впродовж 30 років. Деякий час Павло Осипович очолював Новгород-Сіверську гімназію. З цього приводу В. Науменко писав про батька: «Людиною він був у вищій мірі гуманною, не лише у своїй сім'ї, але навіть і в гімназійній обстановці; по крайній мірі усі колишні учні його ... завжди любовно згадували про нього, підкреслювали його відмінну доброту» [15, с. 2]. Мати В. Науменка походила з родини Неверовських. Вона часто хворіла, рано померла. Володимир залишився без материнської підтримки у віці 12 років [12, с. 79].

Родина Науменків посідала у Новгород-Сіверському, а пізніше у Білій Церкві «...значне на той час суспільне положення, оскільки посада директора гімназії повітового міста була першорядною», – відзначає В. Науменко. Але не лише це впливало на ставлення людей до родини Науменків. «Скромність і м'якість, що складали найвизначніші риси в характері батька, а також і матері були причиною того, що з усією інтелігенцією підтримувалися знайомства» [15, с. 4].

Поряд зі спілкуванням із людьми освіченими В. Науменко відзначає і прихильне ставлення членів своєї родини до всіх верств населення. У побуті Науменки віддавали перевагу простому устрою життя. Як згадував пізніше Володимир Павлович, «...розкоші ніякої і в помині не було. Стеаринову свічку ми бачили лише у гостьовій кімнаті, а в домі всюди горіли сальні свічки...». Діти Павла Науменка носили одяг, який їм шила мати, та й той не завжди з нової тканини. Пізніше, в зрілому віці, просвітитель згадував із вдячністю своїх батьків «...за ту простоту, до якої вони мене (В. Науменка – І. А.) привчали» [15, с. 5].

Говорячи про виховання в родині Науменків, варто торкнутися питання релігії й віросповідання. Релігійність батьків В. Науменко вважав однією з характерних рис родини, яка, звісно, позначалася і на вихованні нащадків. Залучення дітей до релігії відбувалося природнім шляхом, без будь-якої штучності та силувань, «...оскільки батько, як істинно релігійна людина, добре розумів, що у тонкому питанні релігії не можна грубо і нахабно лізти у чужу душу, оскільки насильницьким насадженням досягається саме зворотній результат», – пояснював Володимир Павлович [15, с. 7]. Упродовж життя В. Науменко теж відзначався релігійністю, яка мала вияв у його моральних чеснотах, як-от: милосердя, терпимість, доброта, чуйність, уміння розуміти і співпереживати, діяти на благо інших.

Родинним вихованням, значною мірою, визначалась і національна спрямованість педагогічно-просвітницької діяльності В. Науменка. Це було покликком крові, адже, за словами просвітителя, «...рід мій і з боку батька, і з боку матері український» [15, с. 7]. Пристрасність до українського слова яскраво виявлялася, особливо в батька, який, «...будучи у веселому настрої, любив наводити українські вислови, приказки, жарти» [15, с. 7]. Саме Павло Осипович Науменко заклав у душі свого сина Володимира любов і шану до українського начала. «Мушу сказати, – згадував у зрілих роках Володимир Павлович, – що першими моїми власними відчуттями в собі української стихії я зобов'язаний батькові: і досі держатися в моїй голові прислів'я, анекдоти, окремі вирази, якими він посипав свою розмову; а першими вратами моєї української науки були ті метелики, які я брав малою дитиною для читання з шафи з батьківськими книжками» [5, с. 45].

На початку 60-х років XIX ст. родина Павла Осиповича Науменка переїжджає до Києва на постійне проживання. У жовтні 1861 р. Володимир був зарахований до першого класу Київської 2-ої гімназії, де він навчався до 1868 р. Гімназійна освіта значною мірою вплинула на професійну орієнтацію В. Науменка. Адже загалом російська класична гімназія за змістом освіти була суто гуманітарною. Потужна лінгвістична підготовка, поглиблене вивчення літератури й історії – цей комплекс наук, за М. Богуславським, носив не лише гуманітарний, але й, перш за все, гуманістичний характер, оскільки гімназію закінчували широко освічені люди, які володіли іноземними мовами, були знайомі зі світовою класичною культурою [4, с. 69].

Система освіти в Київській 2-ій гімназії, внутрішній уклад цього навчального закладу, а значить і вплив на формування гімназистів як особистостей, визначалися державною політикою в галузі освіти, яку запроваджували попечителі навчального округу. За час гімназійного навчання Володимира Науменка в Київському навчальному окрузі змінилося чотири попечителі: з 13 березня 1861 р. до 17 квітня 1862 р. – обов'язки попечителя виконував барон О. Ніколаї, з 17 квітня 1862 р. по 27 липня 1864 р. – С. Вітте; з 27 липня 1864 р. по 15 травня 1867 р. – князь О. Ширинський-Шихматов, з лютого 1868 р. – І. Антонович [8, с. 197].

Барон О. Ніколаї продовжив той шлях, який проклав його попередник М. Пирогов. Володимирові Науменку пощастило стати учнем гімназії, якої вже торкнулися зміни, запроваджені педагогом-гуманістом. Реформаторська діяльність М. Пирогова сприяла значному прогресивному розвитку навчально-виховного процесу Київської 2-ої гімназії як у навчальному, так і у виховному значенні. Насамперед, це стосувалося педагогічного персоналу, тих учителів, які витримали конкурсний відбір М. Пирогова. «З тих, що конкурували,

Пирогов завжди віддавав перевагу найгіднішим, і лише кращим надавалася вчительська посада в гімназії», – писав Н. Тумасов у одній із серій статей про історію Київської 2-ої гімназії [10, с. 191]. Володимир Павлович свого часу був учнем Н. Тумасова – «людини з потягом до наукової роботи», коли останній займав посаду молодшого вчителя географії Київської 2-ої гімназії, а пізніше – і колегою [7, с. 36]. Великий вплив на гімназиста мав і учитель історії Київської 2-ої гімназії І. Самчевський, який стажувався деякий час у Німеччині, був людиною допитливою, всебічно розвиненою. Спілкування з цими вчителями в процесі навчання і в позаурочний час сприяли розширенню кругозору Володимира, закріплювали інтерес гімназиста до історії, рідної та іноземних мов.

Великого значення в гімназії надавалося літературному вихованню учнів. Запроваджені М. Пироговим літературні бесіди доповнювалися читанням на уроках словесності кращих літературних творів із коментарями вчителів і диспутом між однокласниками. Усе це сприяло розумовому і літературному розвитку учнів [9, с. 408].

Започаткований М. Пироговим напрямок розвитку гімназійної освіти підтримувався його наступниками. Така стабільність у діяльності гімназії була запорукою позитивних результатів виховання гімназистів. У звіті про ревізії навчальних закладів Київського навчального округу в 1862 р. попечитель писав, що Київська 2-а гімназія «...перебуває у досить задовільному стані щодо навчання і користується повною довірою суспільства стосовно моралі...» [2, с. 27].

Варто вказати на наявність опосередкованого правового виховання гімназистів. М. Богуславський підкреслює значення ретельної регламентації організації всіх сторін внутрішнього життя дореволюційної гімназії, що створювало своєрідний правовий простір гімназійного укладу. Кожен знав свої права і обов'язки, порядок і правила вступу, навчання, складання іспитів. У випадку порушення такого порядку гімназист міг апелювати до різних посадових осіб і на законних підставах домагатися дотримання своїх прав [4, с. 41].

Серед основних положень, які визначали спосіб життя гімназистів, особливого значення набували підтримка і розвиток здоров'я учня як необхідної умови для успішного навчання, а також постійний нагляд і турбота про учня у стінах навчального закладу і поза ним [4, с. 50–51].

У гімназії Володимир Науменко зарекомендував себе одним із найкращих учнів. У колі його інтересів переважали предмети: література, мова, історія, музика. По закінченню гімназії Володимир

Науменко отримав потужну філологічну й історичну освіту, що і зумовило його яскраво виражену гуманітарну спрямованість.

У 1868 р., коли Володимиру щойно виповнилося 16 років, він вступив вільним слухачем до Університету Св. Володимира. Через рік його було зараховано до складу студентів слов'яно-російського відділення історико-філологічного факультету.

Значний вплив на формування особистості В. Науменка мали лекції та виступи викладачів – яскравих представників української прогресивної інтелігенції, прихильників і провідників українського національно-просвітницького руху, зокрема, членів Київської громади: В. Антоновича, М. Драгоманова, І. Лучицького, Ф. Міщенко. «Межи професорами історико-філологічного факультету ... користувалися великою популярністю і пошаною серед студентства В. Антонович і М. Драгоманов, – писав М. Білінський – студенти поважали їх як людей, що всі свої сили присвятили науковій діяльності, і що в них разом з цим була велика прихильність до розвитку громадянства, до посунання національної культури» [6, с. 403].

Упродовж навчання Володимир Науменко бере активну участь у студентських диспутах, проголошуючи на них яскраві промови, заглиблюється у вивчення літератури, історії, фольклору. Інтерес до історії й етнографії України був одним із визначальних чинників формування національного світогляду В. Науменка й інших студентів університету періоду кінця XIX ст. У цей час відбувається усвідомлення українською інтелігенцією не тільки своєї етнічної, але й національної відмінності від інших націй.

Курс історії Давньої та Литовської Русі в Київському університеті Св. Володимира, починаючи з 1870 р., читав яскравий представник української прогресивної інтелігенції періоду українського відродження В. Антонович [6, с. 398–399; 11, с. 23–24]. Не обмежуючись читанням лекцій, В. Антонович постійно намагався розвивати у своїх слухачів інтерес до самостійної науково-пошукової діяльності. Багато з тих студентів, які були першими слухачами В. Антоновича, заявили про себе як про серйозних дослідників. Серед найбільш відомих, названих В. Щербиною і В. Науменко [6, с. 399].

Перші спроби самостійних наукових досліджень, зокрема, в галузі етнографії, Володимир робить під впливом колишнього ректора Київського університету Михайла Олександровича Максимовича. Володимира Науменка, як одного з кращих студентів, було рекомендовано стати репетитором сина Михайла Олександровича – Олексія. Він старанно виконував свої обов'язки. Характер, зміст і результати такого

наставництва виразно проявились у листуванні з М. Максимовичем: «З Альошею я продовжую займатись і дуже задоволений заняттями, оскільки я бачу бажання займатись у ньому самому. За ці три тижні в оцінках у журналі не було жодного поганого бала» [14, с. 1].

Таке спілкування мало велике значення для молодого студента. Адже ім'я М. Максимовича було легендою серед студентської молоді. Це був справжній учений-енциклопедист широкого діапазону – історик, літературознавець, фольклорист. Його збірки українських пісень мали велике значення в розвитку і становленні не одного покоління українських діячів. Під впливом збірок М. Максимовича формувалася національний світогляд П. Куліша, М. Костомарова [3, с. 210]. Творча спадщина вченого-етнографа відіграла визначаючу роль і у формуванні наукових інтересів В. Науменка. Свої літні канікули він використовував для збирання етнографічних матеріалів, які пізніше використав для складання українського словника.

Київське студентство кінця ХІХ ст. відзначалося високою громадською активністю, яка проявлялась у діяльності просвітницьких організацій, зокрема, у діяльності Київської громади.

Дружба з О. Русовим, який також свого часу навчався в Київській 2-ій гімназії, мала значний вплив на формування особистості В. Науменка. Про спілкування з О. Русовим у дні своєї юності В. Науменко пізніше згадував: «У 1871–1872 роках наші розмови все частіше і частіше зводилися до тем українських. Пригадую день 30 травня 1872 року... Русов запропонував провести вечір із Костомаровим. До цих пір жваво переживаю ту радість, яку викликала в мене ця пропозиція: мені, що тоді ще тільки стихійно..., так би мовити, належав до української національної ідеї і читав Костомарова з коментарями старого М. Максимовича, з яким я в Києві прожив усю зиму в одному домі і для якого читав вечорами..., мені здавалось чимось надзвичайним побачити цю знаменитість, та ще в інтимному колі» [13, с. 4].

Активність Володимира Науменка у навчанні, самостійність наукових досліджень, спілкування з М. Максимовичем, лекції та виступи В. Антоновича і М. Драгоманова, творчість М. Костомарова, активна участь у просвітницькій діяльності Громади сприяли тому, що з університету В. Науменко вийшов уже з цілком визначеними схильностями, серед яких М. Василенко виділив любов до українського народу, його історії та культури [1, с. 85]. Ці національні риси поєднувалися із загальнолюдськими: високою моральністю, гуманністю, відповідальністю за вчинки.

Таким чином, органічний зв'язок з українським культурним рухом сприяв вихованню національної свідомості В. Науменка, був одним із

чинників формування національно спрямованого світогляду, потреби в захисті українського національного питання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василенко М. Володимир Павлович Науменко як редактор «Киевской старины» / М. Василенко // Вісник НАН України. – 1994. – № 5. – С. 84–93.
2. Витте Е. Извлечения из отчета о ревизии учебных заведений Киевского учебного округа в 1862 г. / Е. Витте. – К., 1863. – 72 с.
3. Гнатюк В. Польський літератор М. А. Грабовський і П. О. Куліш / В. Гнатюк // Записки історико-філологічного Відділу УАН, 1929. – № 21–22. – С. 210.
4. Дореволюционная гимназия: содержание и организация обучения / сост. М. В. Богуславский. – М. : Центр «Педагогический поиск», 2000. – 160 с.
5. Науменко В. Нові матеріали для історії початків української літератури ХІХ віку / В. Науменко. – К. : 1918. – 81 с.
6. Син України: Володимир Боніфатійович Антонович : у 3-х томах / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. – К. : Заповіт, 1997. – Т. 1. – 448 с.
7. Тумасов Н. История Киевской 2-й гимназии / Н. Тумасов // Киевская старина. – 1902. – № 1. – С. 35–62.
8. Тумасов Н. История Киевской 2-й гимназии / Н. Тумасов // Киевская старина. – 1902. – № 2. – С. 188–214.
9. Тумасов Н. История Киевской 2-й гимназии / Н. Тумасов // Киевская старина. – 1902. – № 3. – С. 391–416.
10. Тумасов Н. История Киевской 2-й гимназии / Н. Тумасов // Киевская старина. – 1902. – № 7–8. – С. 165–192.
11. Ульяновський В. І. Володимир Антонович: образ на тлі епохи / В. Ульяновський, В. Короткий. – К. : ТОВ «Міжнар. фінагенція, 1997. – 218 с.
12. Усенко І. «Співробітник з окремим дорученням» / І. Усенко // Вісник НАН України. – 1994. – № 5. – С. 79–83.
13. Бубхіндер Н. Листи В. П. Науменка до А. Н. Пипіна // ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. X, № 16943, 5 арк.
14. Науменко В. П. Лист до М. О. Максимовича // ІР НБУВ, ф. III, № 5936, 2 арк.
15. Науменко В. П. Отривки из воспоминаний детства // ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. I, № 47080, 9 арк.